

EL CONTROL DEL TERRITORI EN TEMPS DE GUERRA (1ª MEITAT DEL S. XIX): ELS SISTEMES DEFENSIVS I LES FORTIFICACIONS AL SUD DE L'EBRE I EL MAESTRAT

NÚRIA SAUCH CRUZ

RESUM

Les Terres de l'Ebre i el Maestrat van esdevenir un dels principals escenaris de les guerres carlistes. Allí els diferents sistemes fortificats actuaren com a refugi de carlistes i de liberals. Morella s'erigí com el principal fortí carlista, mentre que Tortosa mai arribà a ser dominada pels carlins.

Durant les guerres carlistes bon part de geografia d'aquella zona va estar controlada de forma més o menys permanent pels carlistes. El sistema de fortificacions existents arreu del territori tingué, durant les guerres de la primera meitat del segle XIX, una finalitat de tipus defensiu i les estructures creades segles abans jugaren, durant aquell període, un destacat paper.

Paraules clau: Terres de l'Ebre, Maestrat, Guerres Carlistes, fortificacions, segle XIX, sistemes defensius

RESUMEN

Las Terres de l'Ebre y el Maestrazgo constituyeron uno de los principales escenarios de las guerras carlistas. Allí los diferentes sistemas fortificados actuaron como refugio de carlistas y de liberales. Morella se erigió como el principal fuerte carlista, mientras que Tortosa nunca llegó a estar dominado por los carlistas.

Durante las guerras carlistas buena parte de la geografía de aquella zona llegó a estar controlada de forma más o menos permanente por los carlistas. El sistema de fortificaciones existente allí tuvo, durante las guerras de la primera mitad del siglo XIX, una finalidad de tipo defensivo y las estructuras creadas siglos antes jugaron, durante aquel período, un destacado papel.

Palabras clave: Terres de l'Ebre, Maestrat, Guerras Carlistas, fortificaciones, siglo XIX, sistemas defensivos

ABSTRACT

The Terres de l'Ebre and the Maestrat region became one of the most important scenes of the Carlist wars. Their different fortified systems acted as a refuge for both carlists and liberals. Morella arose as the principal carlist stronghold, meanwhile Tortosa was never conquered by them.

During the Carlist War, most of the region was controlled by the carlists in a more or less permanent way. The fortified system of the territory had, during the first half of the XIX century wars, a defensive aim and the structures created centuries before played during that period, an important role.

Key words: Terres de l'Ebre, Maestrat, Carlist wars, fortification, XIXth century, defensive systems

EL CONTROL DEL TERRITORI EN TEMPS DE GUERRA (1a MEITAT s. XIX): ELS SISTEMES DEFENSIVS I LES FORTIFICACIONS AL SUD DE L'EBRE I EL MAESTRAT

Núria SAUCH CRUZ

Centre d'Estudis d'Ulldecona

L'arquitectura defensiva s'ha anat superposant al llarg de la història en diferents etapes assentades sobre el territori en funció dels conflictes bèl·lics ocorreguts i les necessitats de defensa. Fortificar significa dotar un edifici, territori o nucli urbà d'obres defensives perquè puguin resistir i fer-se forts davant els atacs dels enemics. Les fortificacions arribaren a adoptar al llarg dels segles formes i emplaçaments diferents d'acord amb els canvis tecnològics, els recursos disponibles i els diferents equilibris geopolítics.

La tipologia arquitectònica i els sistemes defensius ubicats a les Terres de l'Ebre i el Maestrat i poblacions aragoneses veïnes és variada: castells, forts, torres, muralles, etc., conformen l'espai geogràfic de tot el territori. Alguns d'ells van perdre durant el període a analitzar la funció primigènica per a què van ser creats, però durant les successives guerres els diferents bàndols tornaren a dotar-los d'una funcionalitat geoestratègica i defensiva. Les comarques de tota l'àrea d'anàlisi ofereixen una mostra dels castells i sistemes de defensa que encara avui perduren. D'altres van desaparèixer a conseqüència dels enfrontaments bèl·lics i bona part d'ells van sofrir un deteriorament significatiu. Castells i torres defensives com la Suda de Tortosa, el castell de Morella, el castell de Peníscola, el castell de Miravet, de Móra d'Ebre, d'Ulldecona, de Vall-de-Roures, de Cantavella, etc., i edificis no pròpiament defensius, però dotats de tota una infraestructura propícia per a emmagatzemar queviures, allotjar persones i oferir resistència a l'enemic, poder realitzar un control del territori, etc., van resultar espais arquitectònics defensius utilitzats a bastament durant les guerres carlistes.

Les fortificacions durant la guerra del Trienni Liberal: els reialistes i els intents per fer-se amb els principals punts geoestratègics

El 1820 s'encetà l'anomenat Trienni Liberal i amb ell el sistema liberal va poder endegar-se per primer cop de forma efectiva. L'absolutisme va donar pas, sense gaires oposicions, a un nou sistema polític, econòmic i social. Però

aviat la contrarevolució inicià un sistema d'oposició al liberalisme. A partir de la primavera del 1820 van produir-se diferents complots contrarevolucionaris a diferents zones de l'Estat i la formació de partides realistes va començar a realitzar-se tot seguit, encara que caldria esperar a la primavera del 1822 perquè els aixecaments reialistes tinguessin una àmplia capacitat mobilitzadora. Un dels escenaris principals de formació i actuació de partides durant aquell període van ser les Terres de l'Ebre i el Maestrat, on els aixecaments reialistes comencen a detectar-se a partir de 1821.

La guerra del Trienni Liberal va encetar-se a finals de la primavera de 1822. Antics combatents de la Guerra del Francès com Josep Rambla, Roman Chambó, Josep Antoni Montagut, Josep Miralles (a) *El Serrador*, entre d'altres, dirigien les partides que operaren sobre la zona. Durant l'estiu del 1822 els reialistes aconseguiren fer-se amb el control de diverses poblacions. A Móra d'Ebre fins i tot es va instal·lar una Junta reialista, que depenia de la que es va crear a Urgell, i a Xerta se'n va constituir una altra de caràcter auxiliar. D'altres de les principals poblacions de la zona, com Tortosa, Peníscola, Morella i Vinaròs restaren sota el domini liberal malgrat els intents reialistes de controlar-les. Morella va ser, però, l'única que va ser controlada pels reialistes durant un breu període de temps.

Les tres primeres capitals corregimentals disposaven d'uns importants sistemes defensius i eren cobejades pels reialistes donat el caràcter geoestratègic d'aquelles places fortes, la seua importància com a centres neuràlgics de tot el territori que, si bé eren perifèrics respecte als principals pols de poder, constituïen els punts de connexió d'una zona que ja durant la Guerra del Francès s'havia erigit com un excel·lent camp d'operacions de la guerrilla resistent a la dominació napoleònica.

La primera població fortificada que va caure en mans reialistes va ser Morella. Morella, capital dels Ports, disposa d'una situació geoestratègica de primer ordre.

La villa de Morella, plaza de armas antigua y fuerte, situada en la cumbre de un monte tiene un castillo y murallas. Un tiempo fué baluarte de los Reyes de Aragon, cuando la España estaba dividida en pequeños Reynos, pues que si bien una parte corresponde al de Valencia, por otra confina con Cataluña y Aragon, que todos tres formaban aquella corona. La reunion de todos los pequeños estados de la Peninsula en un solo

Reyno, hizo desaparecer el interes, que habia en conservar dicha plaza, y se quitó la guarnicion, de que dimanó aquel deterioro que es natural al abandono y á la incuria de los tiempos, y degenerase para lo sucesivo en asilo de facciosos.¹

En situar-se en una posició elevada, la situació geogràfica de Morella ha estat privilegiada. Rodejada de muralles i coronada per un castell que fortifiquen la ciutat almenys des de fa més de vuit segles, Morella ha rebut protecció enfront dels enemics però també ha hagut de resistir llargs setges. No en va els reialistes primer i els carlistes després intentaren fer-se amb la plaça forta com un objectiu prioritari. El seu domini, com veurem més endavant, implicava tenir el control d'una ruta terrestre que connecta des de l'interior les rutes d'accés i sortida cap a la costa valenciana i catalana. La comunicació entre Aragó, Catalunya i València era efectuada per la zona dels Ports i sobre Morella, el punt més estratègic d'aquell territori, va aixecar-se una fortalesa de defensa i vigilància.

A finals de juny de 1822 els reialistes, comandats per Josep Rambla, aconseguiren entrar a la població i passaren a controlar-la. Procediren a enderrocar els principals símbols constitucionals (posaren dins de la presó la làpida constitucional) i substituïren el consistori liberal per l'absolutista que formava el govern municipal abans del canvi revolucionari.² Els reialistes restaren pocs dies controlant la població. L'arribada, el 8 de juliol, de tropes liberals constituïdes pel segon batalló de Ferran VII, dels d'Extremadura i Girona i tropa del regiment de Màlaga procedent de Castelló de la Plana, va provocar que després d'unes hores de foc els homes de Rambla es retiressin i abandonessin la població, fet que va provocar la restitució del control de la plaça en mans liberals.³

Després d'aquest episodi els reialistes iniciaren diferents temptatives però no seria fins al maig de 1823 quan pogueren dominar la població. De fet aconseguiren tenir el control de les diferents poblacions fortificades arran del canvi que s'imprimí, des de l'abril d'aquell any, amb l'arribada de les tropes franceses designades per la Santa Aliança per tal de restituir l'absolutisme.

1. Archivo Histórico Nacional [AHN], *Consejos. Sucesos políticos*, llig. 49601.

2. Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana [AHMCP], llig. *Sublevaciones realistas (1822-1823)*. Notícies de l'alcalde de Sant Mateu del 2 de juny, i llig. *Oficios 1822*. Ofici de l'alcalde de Benicarló de l'1 de juny.

3. AHMCP, llig. *Oficios 1822-1823*.

El mes de maig, i segons indica el diari del cap reialista Pere Garcia Navarro, els reialistes iniciaren les tasques per fer-se amb Morella i procedir després a un assalt, arran del qual pogueren controlar la població.

Durant els tres primers dies es va preparar el terreny per a l'atac a partir del qual els reialistes demanaren la claudicació, però el governador de la plaça no els va fer cas, amb la qual cosa Roman Chambó va pensar d'assaltar la plaça i el dia 17 va ordenar a Garcia Navarro que així ho disposés, però aquest va advertir-li que:

sin abrirse la brecha la Plaza no estaba en estado de poderse asaltar, y que ademas de faltarnos todo lo necesario no habia tiempo para poderlo buscar, y mucho menos con la premura que se queria, pero todo fue infructuoso por que el cura de San Juan, y el caballero Figuera le habia asegurado que la operacion era muy sencilla, y que el exito indudablemente seria feliz: los mismos buscaron escalas que por ser cortas las hicieron unir, resultando unas mas largas que la muralla, otras que no alcanzaban y que todas eran inutilis para la escalada.

Ja durant la matinada:

A las dos y media un obus disparado con mucha elevacion fue la señal del ataque que al mismo tiempo y con un fuego muy vivo empezó en todos los puntos. El enemigo estaba prevenido, contestó al momento, y el resultado fue el que debía esperarse: las tropas pelearon con el mayor valor, y puede asegurarse que el asalto de Morella es el mas singular de cuantos se conocen: todos suelen ser de pocos minutos, y este duró cerca de dos horas: los sitiadores derribaban las escalas con facilidad, como que no eran a proposito, y arrojaban una nube de piedras y granadas de mano, cuyas espoletas eran muy largas y daban tiempo para hecharlas a donde no pudiesen ofender, lo que favorecia á los que asaltaban que de otro modo no habrian podido resistir por tanto tiempo. Segunda vez se colocaban las escalas y se intentaba otro asalto que tenia el mismo exito que el primero: asi seguimos el resto de la noche, y solo el dia puso fin a este horroroso combate en que vencedores y vencidos se cubrieron de gloria, aunque desgraciadamente todos eran Españoles; perdimos en la accion dos hombres que quedaron muertos al pie de la muralla, y diez y siete muy mal heridos que todos murieron, levemente y contusos lo fueron cuasi todos los que asaltaron, por que con dificultad se encontraba uno que no hubiese recibido una pedrada.

Durant els dies posteriors van tornar a demanar la rendició i la plaça va capitular finalment a les dotze de la nit del dia 19 de maig.

Si els reialistes van aconseguir fer-se amb Morella en algun moment de la guerra no va succeir el mateix amb Tortosa, que es va convertir en la fortalesa més inexpugnable. En diverses ocasions es va intentar controlar la capital corregimental, però els diferents intents van ser frustrats. Dotada del castell de la Suda i de tota una sèrie de muralles que circumval·laven el perímetre, la ciutat de Tortosa presentava un sistema fortificat de difícil accés en estar protegida de manera natural pel curs del riu Ebre.

L'origen d'aquesta fortificació és de l'època àrab per després i durant la dominació cristiana convertir-se en presó. Posteriorment i amb Jaume I va convertir-se en residència reial. Més endavant, durant els segles XV i XVII les exigències militars de defensa provocaren en la seua estructura importants modificacions i el sistema de torres i muralles emmerletades va canviar-se per parapets i troneres per a canons.

Tal i com havia succeït amb Morella, no va ser fins al maig de 1823 que els reialistes es feren amb el control de Tortosa.

Els reialistes intentaren diversos cops assaltar la gran plaça forta del corregiment de Tortosa, però sempre en va. Ja durant el mes de juliol Rambla tenia pensat ocupar Tortosa i amb aquest motiu pretenia que Cortés reclutés homes d'Aragó per augmentar els seus efectius i portar a terme aquella empresa.⁵ Ell, per la seua banda, actuà durant els dies següents per les poblacions del voltant, però no va arribar a atacar la capital del Baix Ebre al juliol. Al mes següent, Rambla i Chambó es dedicaren a hostilitzar els pobles de les Terres de l'Ebre, augmentaren els seus efectius i intentaren, sense èxit, fer-se amb la plaça de Tortosa.

No seria fins al desembre, durant la matinada del dia 17, quan els reialistes de Chambó atacaren Tortosa, a partir d'un pla que consistia en l'entrada a la ciutat mitjançant un accés facilitat des de dins pels col·laboradors dels reia-

---

4. Archivo General de Palacio [AGP], *Papeles reservados de Fernando VII*, vol. 24, doc. *Diario historico de la Division de Chambó, que comprende el tiempo en que desempeñó las funciones de Geefe de su E. M. D. Pedro García Navarro*.

5. AHMCP, *Oficios 1822-1823*.

listes. Però el seu intent acabà amb un rotund fracàs i ni tan sols aconseguí traspasar les seues portes.⁶

S'hauria d'esperar mig any perquè Tortosa finalment claudiqués. L'atac a Tortosa s'havia planejat per la nit de l'11 de juny. Mentre companyies d'infanteria i cavalleria creuaven l'Ebre des de Xerta els militars liberals del regiment d'Orense s'ocuparen de preparar-los el terreny: dominar la caserna d'artilleria i esperar l'arribada dels soldats de Chambó. En arribar aquests, van entrar al castell per una porta que el comunicava amb la caserna del regiment d'Orense.⁷ La matinada del 12, sense que ni el governador ni la guarnició o la pròpia població s'haguessin assabentat, ja dominaven el castell. Al cap de poc les portes de la ciutat s'obriren als de fora que, finalment, s'apoderaren de Tortosa. Acte seguit, van tornar a col·locar l'ajuntament previ al primer consistori constitucional i Chambó es va convertir en el nou governador de la plaça. Entre els dies 14 i 15 es van portar a terme els canvis militars pertinents i es va crear el *Regimiento de Infantería de voluntarios de Tortosa*. Mentrestant, les divisions de Capapé i Miralles entraren a la ciutat per ajudar-los. Un cop dominada Tortosa, els reialistes van dirigir-se a Vinaròs, que va claudicar el 16 de juny de forma gairebé pacífica.⁸

El cas de Vinaròs és semblant al de Tortosa. Des de l'inici de la guerra els intents dels reialistes sempre resultaren frustrats, malgrat l'estat de deteriorament que presentaven les muralles de la població. Però des d'un principi Vinaròs va tenir una guarnició liberal dotada d'una gran força numèrica, amb la qual cosa els resultava molt difícil d'aconseguir-ne un control efectiu.

A mitjans del mes de febrer de 1823 l'alcalde de Vinaròs sospitava que els reialistes volien fer-se amb el control de la població. Davant d'aquell imminent (i hipotètic) atac demanà de seguida auxili i reforços al governador de Tortosa, al comandant Serrano i al governador de Peníscola perquè si es produïa un atac la població no el resistiria ja que, segons indicava, la Milícia Voluntària estava cansada a causa de les seues contínues sortides pels pobles veïns i les municions s'esgotaven.⁹

---

6. Archivo General Militar [AGM], *Expedientes personales*, llig. CH-64.

7. AGP, *Papeles reservados de Fernando VII*, vol. 24, doc. *Diario historico de la Division de Chambó, que comprende el tiempo en que desempeñó las funciones de Geje de su E. M. D. Pedro García Navarro* Íbid., f. 252 v.-255 v. Sobre el setge a Tortosa vegeu també el *Diario de Barcelona*, 18-06-1823, p. 2103-2105.

8. Íbid., f. 255v. -258 r.

9. Íbid.

El dia 24 els reialistes de Sempere, en nombre d'uns 2300, estigueren a Càlig. Fou durant la matinada del 25 quan van atacar Vinaròs. Cremaren les portes, derrocaren part de la fortificació que gairebé estava acabada abans de l'atac, però després de més de tres hores de foc, fugiren. Després de l'atac es dirigiren a Benicarló i d'allí a Albocàsser.¹⁰ Seria a partir del juny quan els reialistes entraren a Vinaròs sense problemes.

L'emplaçament de Peníscola representava un lloc privilegiat de defensa i vigilància. Durant la Guerra del Francès el cap designat per establir un setge sobre la població va realitzar aquesta diagnosi:

Está situado sobre una dilatada roca del mar cerca del camino Real á una legua de Benicarló, y solo por una lengua de arena de 30 roesas de ancho y 60 de largo se une al continente. Un antiguo castillo de templarios edificado sobre la cima está rodeado de la villa que contiene 2 mil habitantes, y de una fortificacion bastante extendida y armada con muchas lineas de baterias. Quatro cañones aumentaron su defensa, y batian la playa por ambos lados, lo que hacia casi imposible la aproximacion, ya difícil por su terreno.¹¹

Anys més tard Peníscola també va ser objecte del control i domini dels reialistes i els intents d'aquests foren diversos. Un d'ells va produir-se el mes de novembre de 1822 quan diversos veïns de la població, en col·laboració amb diferents individus (militars i membres del consistori) conspiraren per obrir les portes de la població a uns 200 homes facilitant-los l'accés i reduint la guàrdia. Però aquest pla conspiratiu va ser descobert i amb la notícia d'un possible atac es va reforçar la guàrdia i els efectius militars a tota una sèrie de zones: Peníscola, Benicarló, Vinaròs, Sant Mateu, Alcalà, Càlig, així com al partit de Morella i muntanyes de Benifassà i a la zona limítrofa de Catalunya.¹²

En sintonia amb la claudicació de les places fortes de tot el territori, els reialistes van intimar la caiguda de Peníscola però aquesta plaça forta no va seguir el mateix ritme de les poblacions veïnes ja que va haver de patir un llarg setge.

10. L'alcalde de Cabanes denuncià la presència de 2300 homes a Albocàsser el 26 de febrer (AHMCP, llig. *Oficios 1823*).

11. *Diario de Barcelona*, 16-03-1812, p. 1.

12. AHMCP, llig. *Oficios 1822-1823*, Ulldecona, 13 novembre.

D'altres poblacions que van restar sota control reialista abans que la situació política canviés gràcies a l'entrada de les tropes franceses designades per la Santa Aliança foren diverses però no presentaven una línia regular de control reialista. Les fortificacions practicades de forma addicional a les establertes sobre diverses poblacions sembla que van ser escasses. Aprofitaren els sistemes de protecció que poguera haver-hi a les poblacions i establiren sobre diferents estructures arquitectòniques, com monestirs, convents, etc. els seus principals centres d'operacions i tallers diversos.

Algunes poblacions van resultar ser destacats nuclis per on transitaven les partides reialistes i on, de forma més o menys permanent, establiren els seus centres neuràlgics de control.

A Móra d'Ebre es va formar una partida a finals de juny liderada per Josep Antoni Montagut. Durant el mes de juliol es va constituir una "*Junta Política, Militar y Gubernativa*" que, en un principi es va establir de forma provisional i després actuà ja de forma oficial.

El poble i el convent de Móra foren fortificats i tots dos van convertir-se en una plaça forta dels reialistes que els aprovisionava i proveïa de municions, armes i diners. Amb aquest propòsit es va crear una fàbrica de plom i de bales ubicada al mateix convent de Móra, essent els seus operaris els mateixos frares del convent i d'altres que s'aplegaren allí i a més confeccionaven els vestuaris dels reialistes.¹³

La Junta de Móra, que en realitat passà a denominar-se Junta Corregimental de Tortosa, però amb seu a Móra, va ser aprovada per la Junta Superior –establerta a Urgell– el 20 d'agost i declarada plaça de armes per un decret.¹⁴ Es va establir un governador militar de la plaça i la junta actuà com a centre administratiu que cobria les necessitats d'efectius militars (humans i materials), d'avituallament i queviures i de difusió d'ordres i normes referents a disposicions de tota mena.

---

13. Sobre la fàbrica vegeu J. M. R: *Memoria para la Historia de la última guerra civil de España*, Barcelona, 1826, vol II, p. 214-215; sobre la confecció de vestuaris, AHMCP, llig. *Sublevaciones realistas (1822-1823)*, Vinaròs, 24 agost.

14. Fou tal la seua importància que J.M.R diu d'ella: "*Mora era el centro de las operaciones políticas y militares de aquella parte y la Junta se empleaba con el mayor esmero en proporcionar todo lo necesario, dando facultad á muchos para levantar gente, ya en Valencia y Aragón, ya en otros puntos. Hasta de Cuenca fueron algunos sugetos á fin de sacar la competente autorización para levantar partidas*" (J.M. R.: *Memoria...*, vol. II, p. 7).

La Junta va funcionar fins al desembre de 1822. El dia 28 les tropes liberals s'apoderaren de la població, però no els va resultar gens fàcil fer-se amb el convent, ja que segons indica la notícia que descrivia l'acció uns 500 reialistes van replegar-se al convent fortificat. El dia 29 iniciaren el foc però a les poques hores va cessar per falta de municions, decidiren traslladar la bateria formada per batre el convent i va començar a ploure. A tot això s'havia de sumar:

...las muchas dificultades que presentaba la toma de este edificio, por la enorme cerca de pared aspilleada, y la mayor parte con foso, flanqueada los lienzos de este por torreones perfectamente construidos, y las entradas de aquel guarecidas por 3 linias de pared igualmente aspilleadas con un cañon de á 16, y dos de montaña los que colocaban en diferentes direcciones a cubierto de la gran tapia, abastecido dicho fuerte de víveres para mas tiempo del que tanto dicho Castellar como yo podiamos permanecer en esta, y que de querer tomarlo á la fuerza, aunque la suerte nos hubiese proporcionado hacer uso con la brevedad necesaria de las municiones y el cañon que habia mandado buscar á Tortosa, nunca se podia esperar sin una pérdida de dos á trescientos hombres.

Va decidir-se oferir als de dins un indult que, en un principi, no va ser escoltat però que després va provocar l'efecte esperat i un nombre considerable de reialistes s'hi acolliren.¹⁵

A Ulldecona, una de les principals poblacions dominades pels reialistes, l'emplaçament del castell servia com a zona de vigilància i alguna escaramussa va produir-se durant aquell intens any de guerra.

D'altres edificis actuaren com a autèntiques fortificacions, com el monestir de la Pobla de Benifassà on els monjos amagaren i mantenien Rambla i els seus homes després d'alguna dispersió dels reialistes.

La Primera Guerra Carlista: la consolidació dels carlistes sobre el territori

Deu any després de la Guerra del Trienni Liberal i de continuats complots contrarevolucionaris sobre la zona, que cristal·litzaren en l'anomenada Guerra

---

15. *Diario Constitucional de Barcelona*, 16-01-1823, p. 3.

dels Malcontents, el 1833 la lluita per la successió en el tron tornaria a enfrontar absolutistes i liberals, i s'allargà aquest cop fins a set anys.

Durant aquells anys les diferents places fortes foren objectius prioritaris per als carlistes. Unes com Morella restaren sota control carlista durant un període més o menys llarg. D'altres, com Tortosa, no arribaren mai a caure sota el seu control. La història tornava a repetir-se.

Aquest cop els carlistes aconseguiren fer-se, des de bon principi, amb la plaça de Morella, plaça que, això sí, hagueren de deixar al cap escàs d'un mes. Els intents reiterats per tornar a detenir el seu control foren constats ja que la capacitat defensiva i d'abastiment per a l'exèrcit derivada de les seues fortificacions era quelcom força atractiu per als plans de domini i control carlista.

L'inici oficial de la insurrecció carlista a les terres que després estarien dominades per la figura de Ramon Cabrera va produir-se a Morella. Allí es van concentrar antics reialistes, malcontents i membres de l'oficialitat i tropa del cos de Voluntaris Reialistes, que el dia 12 de novembre es van declarar partidaris de l'infant Don Carlos, com a successor del seu germà, Ferran VII. Però immediatament després de la insurrecció, les forces combinades dels governadors militars de les places de Peníscola i Tortosa aconseguiren que els carlistes concentrats a Morella decidissin abandonar la població, davant la possibilitat d'un llarg setge per al qual no estaven preparats. El dia 10 de desembre els cristins entraren dins d'una Morella lliure de carlistes.

La guerra va passar per diferents etapes. D'una primera etapa caracteritzada per la formació de les partides, per la presència de caps que dirigien petites i mitjanes partides que actuaven sobre unes zones molt determinades, es va passar a una altra que començaria el 1835 amb una reestructuració de les partides i un major afermament d'aquelles, organitzades principalment al voltant de tres caps: Josep Miralles (a) *El Serrador*, que actuava sobre les comarques valencianes del Maestrat, Josep Torner –sobre les Terres de l'Ebre i, sobretot, la seua part nord- i Ramon Cabrera, que era el cap dels carlistes de l'Aragó encara que la seua mobilitat feia que coordinés les tres territorialitats sota un control cada cop més gran, fet que marginava progressivament l'autoritat dels altres dos caps. Durant aquesta etapa es van crear uns òrgans administratius i una infraestructura autònoma a cada zona, encara que posteriorment tot el territori restaria sota el control únic de Cabrera.

En aquest període els carlistes es van constituir com un autèntic exèrcit, sobretot a partir de 1836. Es van dotar de tota una sèrie de punts estratègics que els proveïren de la infraestructura necessària: hospitals, dipòsits de grans, magatzems d'armament i municions, tallers tèxtils, impremtes, etc. Aquests es repartien entre els tres radis principals d'actuació carlista; podríem destacar-ne Beseit (Matarranya), les immediacions d'Horta de Sant Joan i la Sénia (Terres de l'Ebre) i Benassal i Vilafranca (Maestrat). Però aquests punts dispersos resultaven ser massa fràgils en no estar fortificats –excepte el primer– i la destrucció sistemàtica a les acaballes d'aquella segona etapa de bona part de la infraestructura carlista va fer concebre la necessitat de controlar una plaça forta per dotar-la de tot el necessari. El lloc que va caure en mans carlistes va ser Cantavella, que restà sota el seu control des del juny fins a l'octubre del 1836.

A mitjans d'abril Cabrera va iniciar obres de fortificació sobre Cantavella, població aragonesa propera a Morella i emplaçament privilegiat per a la defensa i avituallament carlista en estar dotada d'una sòlida fortificació d'origen templari consistent en un castell rodejat per muralles. Cabrera sabia que els liberals volien reforçar la fortificació existent a Cantavella i abans que aquests portessin a terme aquella empresa, ho va fer ell, disposant un termini de 15 dies per acabar-ho. Les reformes van consistir en el reforç de les velles muralles i la realització de nombroses troneres. Un cop acabat, atorgà al tortosí Jaume Camps i Mur el govern de la nova plaça forta atesa la seua experiència en haver dirigit una impremta establerta a Fredes.¹⁶ Cantavella “*ya por su situación geográfica y por hallarse rodeado de rocas escarpadas*”¹⁷ era de fet un lloc ideal per establir una infraestructura estable d'avituellament carlista i allí van bastir-hi un hospital, magatzems de municions i foneria, una impremta i també un dipòsit de presoners.¹⁸ La fortificació d'un punt estable era totalment necessari en aquelles alçades de la guerra.

A principis de maig es va crear a Beseit, població de replegament constant de partides, una *Junta Auxiliar Gubernativa* encarregada de les tasques

16 PIRALA, Antonio: *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista. Segunda edición. Refundida y aumentada con la historia de la Regencia de Espartero*, Madrid, 1868-1869, vol. III, p. 131-133.

17. SEGURA Y BARREDA, José: *Morella y sus aldeas*, impremta de F. Javier Soto, Morella, 1868, vol. III, p. 122-123.

18. RÚJULA, Pedro: *Contrarrevolución. Realismo y carlismo en Aragón y el Maestrazgo, 1820-1840*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Zaragoza, 1998, p. 235.

administratives d'aprovisionament i manteniment de les tropes i les seues instal·lacions.¹⁹

A la Sénia els carlistes havien construït tota una infraestructura però els liberals van emprendre una tasca de destrucció sistemàtica de tot el realitzat per l'enemic. El 23 de maig les tropes que comandava Iriarte van entrar al matí a la població del Montsià "*sin resistencia alguna*", van continuar avançant, demoliren les fortificacions i destruïren el Martinet.²⁰

Durant el mes de juliol els liberals iniciaren un pla per assaltar Cantavella. Va ser, però, el 27 d'octubre quan els liberals iniciaren un setge que durà 5 dies i que els portaria a dominar la plaça. Com que allí els carlistes tenien un dipòsit de presoners, els liberals rescataren, segons indica el liberal San Miguel, de 40 a 50 oficials, i de 800 a 900 membres de la tropa. Els carlistes no van poder realitzar una defensa efectiva, ja que bona part de l'exèrcit havia marxat amb Cabrera i "*El Serrador*" amb l'expedició dirigida per Gómez que es dirigia cap al sud peninsular.

A la caiguda de Cantavella li va seguir la destrucció, per part dels propis carlistes, de les fortificacions dutes a terme a les poblacions de Beseit i Vallde-Roures.²¹

La pèrdua significativa de punts estratègics dominats pels carlistes i la marxa de més de la meitat de les forces amb l'expedició de Gómez van provocar una crisi important en el moviment carlista. Però van comportar també, i per contrapartida, que Cabrera, en tornar de l'expedició, amb les forces minvades i ferit, s'erigís en poc temps en el cap de totes les tropes que operaven sobre la zona i augmentés considerablement les forces que restaven sota el seu comandament, que arribà a assolir el màxim esplendor carlista a partir de 1837.

Sota la direcció única de Cabrera va desenvolupar-se la gran expansió del moviment carlista i el control de bona part de les poblacions que analitzem. Morella va esdevenir la gran plaça forta dels carlistes, seguida per la de Cantavella, pel passadís que representava Beseit i per d'altres com Móra d'Ebre emmarcades pel riu que els servia de frontera. De fet les úniques

---

19. CÓRDOBA, Buenaventura de: *Vida militar y política de Cabrera*, Madrid, 1840-1844, vol. II, p. 386.

20. *Diario de Barcelona*, 2-06-1836, p. 1242-1243.

21. CÓRDOBA, Buenaventura de, *Vida militar...*, vol. II, p. 152.

poblacions que no van claudicar van ser Vinaròs, dotada d'una important guarnició; Gandesa, tants cops assetjada que va haver de ser desallotjada pels habitants i, sobretot, Tortosa, en la qual no hem trobat cap intent seriós de fer-se amb ella, segurament per la gran dificultat que suposava dominar la ciutat de Tortosa a tots els nivells.

La primera plaça forta que els carlistes van aconseguir, per segon cop en poc temps, va ser Cantavella. Pocs mesos després que aquests sortissin de les seues portes i abandonessin la població aragonesa tornaren a dominar-la, aquest cop, i de forma ininterrompuda, fins la fi de la guerra. Així, el 25 d'abril de 1837 una partida comandada pel carlista Cabañero va apoderar-se de la plaça de Cantavella amb l'ajut de "*diez y siete carlistas prisioneros [que] lograron escaparse, se reunieron á Cabañero y les enseñaron el camino por el que podia entrar en la plaza*". Uns 600 homes de Cabañero van entrar i sembla que la guarnició, uns 400 homes, i el governador van fugir i deixaren la població en mans carlistes.²²

Mesos després, tot coincidint amb un major desenvolupament del carlisme de Cabrera, l'expedició Reial transità per bona part del territori que analitzem. Va ser a partir del desembre quan els carlistes iniciaren un setge sobre Morella. El dia 15 de desembre de 1837 s'informava que el que dirigia les operacions era el capitost Martí Garcia "*que se supone tiene a sus ordenes un Batallon venido de Castilla, con el qual hace el bloqueo*". El 21 va transitar un batalló per Alcalà cap a Sant Mateu i se suposava que la seua direcció final era Morella. Cabrera, per la seua part, estava per Cantavella.²³

Va ser al gener de 1838 quan els carlistes aconseguiren un dels seus principals objectius: controlar la plaça de Morella. Durant la nit del 25 al 26 de gener els carlistes s'apoderaren del castell per després desallotjar-ne completament els liberals.²⁴ Morella va convertir-se, a partir d'aquell moment, en la principal plaça forta dels carlistes de Cabrera. Després d'aconseguir Morella tramaren una conspiració per aconseguir també la plaça de Peníscola. Però els carlistes implicats van ser descoberts i els principals conspiradors foren afusellats per l'esquena.²⁵

L'estiu d'aquell any els liberals iniciaren oficialment un setge sobre Morella, després d'una lenta i dificultosa aproximació a l'objectiu, atesa la concen-

22. *El Vapor*, 10-05-1837, p. 3.

23. Arxiu Històric Municipal de Vinaròs [AHMV], carp. 25, doc. 3, f. 9.

24. *Diario de Barcelona*, 8-02-1838, p. 306.

25. Boletín Oficial de la Provincia de Castellón [BOPC], 9-02-1838, p. 47.

tració de tropes carlistes als pobles del voltant de Morella, que tenien com a missió tallar les comunicacions a l'enemic. El dia 10 d'agost les tropes liberals dirigides per Marcelino Oráa es van posicionar davant la plaça de Morella (uns vint batallons i 1500 cavalls, més tres companyies de sapadors a més de material i armament bèl·lic). Els carlistes van preparar la defensa de la plaça col·locant bateries a diferents llocs estratègics i es van fortificar les avingudes a l'Arxiprestal i la seua plaça. Però aquell setge no va resultar com el liberals esperaven ja que les tropes foren insuficients, el lloc habilitat per fer de magatzem estava molt distant de la capital dels Ports i la falta de menjar es va convertir en un dels principals factors que conduïren a l'aixecament del setge per part dels liberals. El setge va començar malament i acabà pitjor: la quantitat de tropes enviades no era la proposada, ni la quantitat de queviures, ni tampoc tenien un lloc molt a propòsit per fer de magatzem. Aquell setge durà uns quants dies i s'hagué d'aixecar, principalment, per la falta de menjar. Els carlistes aconseguiren una victòria que els reforçà considerablement ja que la resistència de Morella significà un gran pas endavant per controlar de forma efectiva aquell territori.

Durant el 1838 i fins al 1840 Morella es va convertir en la plaça forta dels carlistes de Cabrera per excel·lència. Tota la zona que l'envoltava estava dominada per ells. A l'estiu de 1838 pretenien inutilitzar els camins que comunicaven la comarca i fortificar alguns punts.²⁶

A Morella es començaven a notar els primers problemes d'avituallament i de defensa.²⁷ La *Real Junta Superior Gubernativa* va disposar a finals de mes la creació d'una *Dirección General de Suministros* perquè “no falte la racion diaria al soldado, y el que se verifique por una distribución específica de las que haya de pagar cada pueblo”.²⁸ Les queixes sobre el pagament de l'impost es van fer més evidents a principis de juliol.²⁹ La Junta va decidir que per no carregar tot el pes de l'impost al veïnat, la contribució afectaria també els propietaris forans.³⁰ Aquesta no va ser l'única contribució nova que hagueren de sufragar. El 31 de maig va disposar-se contribuir diàriament amb queviures destinats a la guarnició de Morella. El dos de juny Cabrera comunicà que els

---

26. *Gaceta de Madrid*, 1-08-1838, p. 2.

27. *Íbid.*, 28-06-1838, p. 4.

28. Arxiu Històric Municipal de Culla [AHMCu], llig. 100, doc. 9.

29. La població de Castellfort es queixava que “*la continua asistencia y suministros bechos á favor de las tropas del Rey N.S. hán motivado anticipos considerables por parte de los Vecinos pudientes quienes reducidos ya con tantas exceciones á una estrechez que les abruma y cierra la puerta á nuevos aprontos, claman incesantemente por el reintegro, sin el qual, atendida la misera del resto de vecinos, seria imposible á esta villa el llenar los pedidos que incesantemente se le hacen con el mismo objeto*” (Arxiu Històric Municipal de Castellfort [AHMCa], llig. 50, doc. 14).

30. *Íbid.*

veïns havien de pagar cada mes 1 r.b. per cobrir les despeses dels jornalers. Suposem que els jornalers a què fa referència treballaven a les obres de fortificació, iniciades aquell mes sobre la cota d'Ares i d'altres punts.³¹

En aquell moment els carlistes controlaven bona part del territori i transitaven lliurement per la zona a l'aixopluc d'una inexistent línia defensiva liberal fins al riu Sénia, que des de 1835 s'havia deixat pràcticament sense guarnició.

Durant l'estiu del 1838 sembla que els carlistes estaven ocupats a fortificar Miravet i també pretenien fer el mateix amb Flix.³² De fet, durant aquells dies els carlistes passaven i repassaven l'Ebre, generalment amb provisions, tant de queviures com d'armament.³³ Per la seua banda els liberals tenien entre els seus plans emprendre un segon setge sobre Morella, però aquest cop, davant de l'estrepitós fracàs del primer intent, pretenien dividir l'exèrcit del Centre en fraccions de 4000 homes cadascuna, ocupant diferents punts que establissin una línia defensiva.³⁴

Els darrers mesos del 1838 i els primers del 1839 van caracteritzar-se per ser el moment de la consolidació del territori conquerit pels carlistes: algunes poblacions del centre i sud de València van ser fortificades, assenyalant tota una ruta sota el seu control. També van realitzar diferents fortificacions sobre algunes de les poblacions objecte del nostre estudi i, fins i tot, el mes de maig, pensaven establir una línia defensiva que envoltava les poblacions per on passava el riu Sénia. Com que les incursions liberals eren més periòdiques, això va fer pensar als carlistes en la possibilitat de fortificar la població d'Ulldecona, la Sénia, Alcanar i d'altres pobles, i establir així una línia defensiva al riu Sénia, que resultava ser la mateixa que, de forma ofensiva, es proposava establir el general enemic Valdés. Tot això els va semblar molt encertat als mateixos cristins, atesa aquesta exclamació: "*Bravo, bravísimo, así los tendremos encerraditos en un corral*".³⁵ El que en realitat van fer, a les acaballes del mes de maig de 1839, va ser realitzar obres a la torre de l'església

31. *Gaceta de Madrid*, 21-06-1838, p. 4.

32. Notícia del *Diario Mercantil de Valencia* reproduïda per la *Gaceta de Madrid*, 6-09-1838, p. 2.

33. *Diario Mercantil de Valencia*, 20-09-1838, p. 3 i 3-10-1838, p. 3.

34. Totes elles disposarien de dipòsits de queviures: a Vinaròs, a Castelló, a Mora de Rubielos i a Alcanyís. Amb la línia s'impediria qualsevol introducció de queviures a les poblacions interiors "*bajo pena de la vida, y obligar á todas las familias de los que están en la faccion á que se fueran el país que este ocupa*" tallant qualsevol comunicació amb els pobles dominats pels carlistes, fent incursions, de tant en tant, per endur-se'n tot el menjar que trobessin i "*sin pérdida alguna las dos espresadas plazas [Cantavella-Morella], agolpado sobre ellas 20 piezas de batir para reducir las á cenizas si no se rinden á la primera irritacion*" (*El Guardia Nacional*, 26-09-1838, p. 2-4).

35. Notícia publicada pel *Diario Mercantil y Político* i reproduïda pel *Diario de Barcelona*, 31-05-1839, p. 2294.

d'Ulldecona, sembla que per acabar d'un cop amb les entrades per sorpresa de la companyia cristina de Tortosa que darrerament havia fet diverses i exitoses captures.³⁶

La situació va començar a canviar a partir de l'octubre de 1839. La pau entre liberals i carlistes produïda a Bergara va comportar l'acabament de la guerra a Navarra i País Basc. Totes les mirades estaven posades en el territori dominat per Cabrera, que des de feia poc tenia sota el seu comandament la part de Catalunya que havia estat fora del seu control. Cabrera no va voler reconèixer aquella pau però a partir d'aquell moment res tornaria a ser el mateix. Els liberals, encapçalats per Espartero, van iniciar tot un procés d'aproximació al terreny. Les notícies apuntaven que el 16 d'octubre els carlistes es dirigien cap a Morella per reforçar la plaça, ja que Espartero havia sortit de Saragossa. Forcadell i els seus homes també anaren cap allà, per defensar la plaça i evitar defeccions.³⁷ Cabrera feia treballar amb gran activitat a les fortificacions de Morella uns 200 paisans, als quals, segons s'indicà, els oferia racions i paga diària.³⁸

A finals d'octubre Espartero va iniciar el seu viatge cap a Morella, i sembla que la notícia d'una possible arribada d'aquest va fer que en els pobles veïns regnés el desconcert, fins al punt que Cabrera ordenés que enviessin tots els comestibles als punts fortificats, com Culla.³⁹

El dia 21 de desembre Cabrera va tornar de Móra d'Ebre, població que, segons indicaven, fortificaria en cas de veure's obligat a sortir del Maestrat i retirar-se a Catalunya. La situació de desconcert estava a l'ordre del dia, el cap carlista començava a sospitar dels seus subalterns i inicià un camí de no retorn que el va portar a patir una greu malaltia de la qual no es recuperaria fins a la primavera de 1840, quan l'avenç liberal estava pròxim a acabar amb la presència carlista. La deserció carlista, segons la premsa, continuava i la repressió també, ja que durant aquells dies circulava la notícia que el tortosí havia manat afusellar dues persones de cadascuna de la trentena de poblacions que estaven sota seu domini.⁴⁰

Durant el mes de març a la vora de la dreta de l'Ebre també iniciaren els cristins obres de fortificació i remodelació dels camins i carreteres i s'anaven

---

36. *Diario de Barcelona*, 31-05-1839, p. 2288.

37. *Ibid.*, 21-10-1839, p. 4515.

38. *Ibid.*, 26-10-1839, p. 4576.

39. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 4-11-39, p. 2.

40. *Diario de Barcelona*, 1-01-1840, p.15 i *El Nacional*, 1-01-1840, p. 1.

apoderant de diverses poblacions temps enrere controlades pels carlistes. A més d'aquestes pèrdues, o com a complement d'aquestes, les desercions continuaven. La combinació que representava la pèrdua de punts fortificats, la desfeta de la ruta de l'horta valenciana, l'estat de salut de Cabrera, les intrigues i defeccions d'alguns dels mateixos caps, les traïcions i set anys de guerra, i el fet d'adonar-se que tot estava perdut van contribuir al fenomen de la deserció.

Cabrera va passar algun temps recuperant-se a Móra d'Ebre. L'escassa força que hi havia a Móra controlava el convent, que estava fortificat, i s'estava construint un nou fortí a la vora de l'Ebre.⁴¹

En aquest estat de coses Cantavella va ser abandonada, no sense abans afusellar diferents caps que s'havien posat d'acord amb l'enemic i van fer volar el magatzem de pólvora, part del castell, la foneria que tenien i els tallers. Al dia següent els liberals van haver de sufocar l'incendi i segons indicaren treure de l'hospital els carlistes malferits que els seus companys havien abandonat.⁴² Els liberals van pensar en la possibilitat que l'enemic intentés fer el mateix amb Morella i el dia 14 de maig ho disposaren tot per iniciar el setge.⁴³

Les tropes cristines es van col·locar a diferents punts durant els primers dies de la segona quinzena del mes de maig i les poblacions que havien estat d'alguna manera reforçades o fortificades i que encara no havien claudicat ho van fer aquells dies. Sant Mateu, Alcanar, Traiguera, Càlig, Benicarló i Ulldecona, van ser abandonats pels carlistes durant els dies 17 i 18. A Sant Mateu arribà part de la divisió d'Hoyos, a la Jana la força del marquès de las Amarillas, a Traiguera el brigadier Pavia i a Vinaròs un batalló amb un esquadró per comboiar mig milió de racions.⁴⁴ Sobre Vilafranca, Fortanete i Mosquerola també es van col·locar diferents batallons. Mentrestant, els carlistes que anaven amb Cabrera, que ja s'havia recuperat, i que formaven una força d'uns 4000 a 5000 homes (6 batallons, més 2 a Rossell) van concentrar-se a la Sénia sobre el dia 19 o 20 "*pero en estado completo de desorganización y decadencia*".⁴⁵ A la població veïna d'Ulldecona va situar-se la

41. Íbid., 28-04-1840, p. 3.

42. *Diario de Barcelona*, 20-05-1840, p. 2010-2011.

43. Íbid., 21-05-1840, p. 2040.

44. *El Nacional*, 21-05-1840, p. 4, i la *Gaceta de Madrid*, 7-06-1840, p. 1.

45. *El Nacional*, 27-05-1840, p. 3.

caserna general de l'exèrcit del Centre, disposat a atacar Cabrera.⁴⁶ El vint s'inicià a la Sénia la darrera de les batalles que enfrontaren els carlistes dirigits per Cabrera amb les forces de l'exèrcit del Centre.⁴⁷

Però va ser Morella el gran últim reducte que restava per dominar. Per a atacar Morella era necessari apoderar-se del fortí de sant Pere Màrtir, construït sobre una ermita. El fortí estava defensat per uns 300 homes i hi havia col·locades 4 peces d'artilleria. Durant el dia 24 s'inicià l'atac que durà fins a les nou del matí del dia següent, en què el governador del fortí, Antoni Camps, demanà capitulació, exigint condicions que no van convèncer els cristins. El foc va continuar però els carlistes van rendir-se al cap de poc.⁴⁸ El següent punt de domini va ser el fortí de la Querola. Un cop desfets els dos fortins el següent pas consistí en el domini de la població. Finalment, després de sis dies de foc continuat, de morts –tant de la població civil com de militars–, de defeccions i de destrucció,⁴⁹ el 30 de maig el coronel governador accidental, Leandro Castilla, i, en absència del governador, Pere Beltran, que havia fugit de la plaça, va proposar a Espartero una capitulació en la qual reclamava la llibertat absoluta de tots els seus membres però el general liberal no va acceptar cap de les seves condicions.⁵⁰ El mateix dia, des de la caserna general de Morella, s'indicava que tenien uns 2500 presoners i que aquella tarda sortirien amb ells direcció Alcanyís.⁵¹ Entre el 5 i el sis de juny més de 2700 presoners carlistes van entrar al dipòsit de Saragossa.

El darrer reducte fortificat de la zona que els cristins van aconseguir no va ser Morella sinó que va ser Culla. El dia 2 de juny a les 10 del matí una columna cristiana entrà a la fortalesa i la va trobar buida. Segons sembla, els 150 homes de la guarnició *“la mitad de ellos inválidos, tan luego como vieron la rápida y decidida marcha de mi columna la abandonaron, saliendo en dispersion y en varias direcciones, y aunque he hecho avanzar algunas guerrilla, no han podido estas dar alcance á ninguno”*. La població estava gairebé buida, ja que molts d'ells havien fugit.⁵²

---

46. *Diario de Barcelona*, 27-05-1840, p. 2102.

47. *Gaceta de Madrid*, 7-06-1840, p. 1. Notícia del *Diario Mercantil de Valencia*, reproduïda al *Diario de Barcelona*, 31-05-1840, p. 2164.

48. *Diario de Barcelona*, 5-06-1840, p. 2219-2221.

49. Sobre una detallada descripció de l'horror d'aquells dies vegeu l'obra de PIRALA, Antonio: *Historia...*, vol. VI, p. 36-40.

50. *Diario de Barcelona*, 8-06-1840, p. 2258-2259.

51. *El Nacional*, 10-06-1840, p. 2331.

52. *Diario de Barcelona*, 17-06-1840, p. 2372-2373.

A partir d'aquell moment els carlistes que van seguir Cabrera s'internaren per Catalunya per tal de creuar la frontera i accedir a França, des d'on serien traslladats a diferents departaments fins que tornessin a casa, i d'altres que no els van seguir i s'acolliren a l'indult creat a tal efecte.

Durant el període de guerra analitzat en aquest article els moviments contrarevolucionaris cobejaren les principals places fortes: Tortosa, Morella, Peníscola que, per les seues característiques geoestratègiques i per la disposició de les seues fortaleses, resultaven idònies per a dur a terme tasques de defensa i també per a la vigilància enfront els atacs exteriors. De totes elles només Morella va restar, de forma efectiva durant un període relativament llarg, sota el control dels carlistes durant la Primera Guerra Carlista. Tot un seguit de poblacions del voltant exerciren el paper d'autèntiques casernes carlistes i molts cops dotades d'uns elementals sistemes de protecció i defensa.

Les guerres carlistes, a l'igual que la Guerra del Francès, estigueren fonamentades en el sistema de lluita de la guerra de guerrilles. Els guerrillers del Trienni i del primer carlisme, durant bona part de la guerra, operaven utilitzant l'emboscada com a principal recurs d'atac, dividint-se en petits grups ja que la seua força radicava en el bon coneixement del terreny i la ràpida capacitat de dispersió en qualsevol moment. Les incursions a les poblacions, abastir-se de queviures i estris era una forma habitual de supervivència per als guerrillers i bona part del territori era transitat sense dificultat. Però quan el moviment carlista va anar adquirint unes dimensions numèriques superiors amb el control absolut de Cabrera, la necessitat de controlar i dominar diverses places que mostressin el seu poder i actuessin com a autèntiques infraestructures per donar cabuda a l'administració carlista resultà totalment necessària.

Bibliografia

- CÓRDOBA, Bonaventura de (1844-1840) *Vida militar y política de Cabrera*, Madrid, vol. II.
- SEGURA Y BARREDA, José (1868) *Morella y sus aldeas*, imprenta de F. Javier Soto, Morella, 1868, vol. III.
- PIRALA, Antonio (1868-1869) *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista. Segunda edición. Refundida y aumentada con la historia de la Regencia de Espartero*, Madrid.
- RÚJULA, Pedro (1998) *Contrarrevolución. Realismo y carlismo en Aragón y el Maestrazgo, 1820-1840*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Saragossa.
- J. M. R. (1826) *Memoria para la Historia de la última guerra civil de España*, Barcelona, vol II.

Data de recepció de l'article: setembre de 2007

Data d'acceptació i versió final de l'article: octubre de 2007